

Kerttu Palginõmm, Madis Maasing

Keskaeg

Ajaloo õpik 7. klassile

I osa

Väljaandja kinnitab õpiku vastavust põhikooli riiklikule õppekavale ning haridus- ja teadusministeeriumi poolt õppekirjandusele kehtestatud nõuetele.

Kerttu Palginõmm, Madis Maasing

Ajaloo õpik 7. klassile

Keskaeg

I osa

Retsenseerinud Linda Kaljundi, Sigrid Abiline

Toimetanud Triin Pukk, Tarvo Siilaberg (kordustrükk 2025)

Kujundanud Peeter Laurits, Heisi Väljak (kordustrükk 2025)

Keeletoimetaja Silvia Sokk

Korrektuur Piret Pöldver, Killu Mei (kordustrükk 2025)

Küsimused koostanud Kerttu Palginõmm, Madis Maasing, Piret Tänav, Triin Pukk

Metoodiliselt nõustas Piret Tänav

Täname: Stanislav Stepashko, Niguliste Muuseum, Tartu Linnamuuseum, Tallinna Linnaplaneerimise Ameti muinsuskaitse osakond, Tartu Ülikooli Muuseum, Tartu Ülikooli Raamatukogu, Tartu Ülikooli Kunstimuuseum, Eesti Ajaloomuuseum, Püha Vaimu kirik, Pärnu Muuseum, Tallinna Linnamuuseum, Tallinna Linnaarhiiv

Kirjastus on püüdnud ühendust saada kõigi illustratsioonide autorite või nende volitatud esindajatega. Palume neil, kellega pole ühendust saanud, pöörduda kirjastuse Maurus poole.

ISBN 978-9916-738-70-2

Autoriõigus: Maurus Kirjastus OÜ

Esmatrükk 2016. Parandatud juurdetrükk 2021. Kordustrükk 2025

Tartu mnt 74, Tallinn 10144, telefon 59 196 117

www.kirjastusmaurus.ee

tellimine@kirjastusmaurus.ee

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaaniliselt ega muul viisil.

1555

1 Mai 29.

Herman u Bruggeney
anden Rath zu Basel
über Joh. Vöckels Entkauffung.

3N

76/p

Der Erbsam beschiffen und Woligam desam
Linnu getrienen Eingewand und Kaufmann
sage und ungers Indent der Rofre

EX ARCHIVO
CIVITATIS BASELENSIS

Sisukord

1. Sissejuhatus keskaega	8
Keskaja mõistest	8
Keskaja perioodid	11
Varakeskaeg (5.–10. sajand)	11
Kõrgkeskaeg (11.–13. sajand)	12
Hiliskeskaeg (14.–15. sajand)	13
2. Kordamine	14
Rooma riigi langus ja kristliku Euroopa sünd	14
Rooma riigi langus	14
Ristiusu võidukäik	17
Kiriku roll keskaja maailma ühendajana	19
3. Frangi riik ja Karl Suur	22
Chlodovech Frangi riigi juhina	22
Karl Suur	24
Karl Suure impeerium	26
Frangi riigi jagunemine	26
4. Karolingide renessanss. Euroopa kirjakultuur	28
Ladina keel keskajal	28
Keskaegne kirjakultuur	30
Keskaegsed manuskriptid ja kirjastiilid	31
5. Läänikord ja rüütliseisus	34
Läänikord	34
Rüütliseisus	36
Linnus	38
6. Rüütliekultuur	40
Rüütel kui eeskuju	40
Trubaduurid ja minnesingerid	43
Turniirid	43
AVASTA Linnused	46
7. Keskaja talupoeg	48
Talupoja roll keskaja seisuslikus ühiskonnas	48
Talupoja töö isanda heaks	50
Talupoeg ja tema uskumused	51

8. Keskaja inimese toidulaud	54
Toit ja kliima	54
Toit ja uuendused põllumajanduses	56
Kaupmeeste pidusöögid	60
9. Linnad ja sealne elukorraldus	62
Keskaja linnad	62
Keskaja linnaelanikud	66
AVASTA Arheoloogia	68
10. Kaubandus ja Hansa Liit	70
Kaubandus	70
Hansa Liit	72
AVASTA Veneetsia klaaspeekrid	76
11. Keskaja inimene ja tema perekond	78
Abielu	78
Aadliperekond	80
Kaupmeheperekond	81
Talupojaperekond	82
Kõik keskaja inimesed ei abiellunud	84
12. Keskaja inimese rõivastus	86
Kangad ja rõivamood	86
Ehted ja kullassepad	89
13. Keskaja inimese tervis	92
Must surm	92
Hospitalid	95
Vaesuse ideaal ja kerjused linnas	97
AVASTA „Surmatants“ ja annetused kirikule	100
14. Kirik ja keskaja inimene	102
Jeesus Kristuse tähendus keskaja inimese jaoks	102
Keskaja inimene katoliku kiriku liikmena	104
Katoliku kirik	104
Pühakud	106
AVASTA Jaani kirik	108
15. Keskaja klooster	110
Tuntumad mungaordud	110
Kloostrid Liivimaal	113
Aleksandria püha Katariina	114

16. Keskaja hariduselu ja uuendused	116
Keskaja kooliõpetus	116
Keskaja ülikoolid	118
Uuendused ja teadussaavutused keskajal	120
AVASTA Hermen Rode retaabel	122
17. Islam ja muslimite kultuur	124
Islam	124
Islami kultuur	128
18. Muslimite ehituskunst ja teadussaavutused	130
Ehituskunst	130
Araabia teadussaavutused	133
19. Bütsantsi keisririik ja ühiskond	136
Ida-Rooma riigi rajamine ja keiser Justinianus I	136
Bütsantsi hilisem ajalugu	138
Bütsantsi ühiskond	140
20. Bütsantsi kultuur ja õigeusu kirik	142
Õigeusu kirik ja kultuur	142
Hariduselu	146
Bütsantsi kunst	146
21. Skandinaavlased ja viikingite retked	148
Viikingite ühiskond ja igapäevaelu	148
Viikingite retked	150
Viikingilaevad	152
22. Viikingite mütoloogia ja kultuur ning viikingiaja lõpp	154
Viikingite usund ja mütoloogia	154
Saagad, skaldid ja ruunid	155
Viikingiaja lõpp ja tänapäev	158
23. Vana-Vene riik	160
Vana-Vene riigi rajamine ja laienemine	160
Vana-Vene riigi hiilgeaeg ja suhted Eestiga	162
Vana-Vene vürstiriigid kõrg- ja hiliskeskajal	163
Ühiskond	163
Vana-Vene kultuur	165

24. Keskaegne riik	166
Kas monarhia või vabariik?	166
Territoorium ja selle valitsemine	167
Valitseja	170
Paavst ja keiser	171
AVASTA Palverändurimärk	173
25. Keisrivõim keskajal	174
Esimesed Saksa-Rooma keisrid	174
Einhardi „Karl Suure elu“	175
Keiser	176
Keisrite konflikt paavstidega	178
26. Prantsusmaa ja saja-aastane sõda	180
Kapetingid	180
Valitsemise korrastamine Prantsusmaal	181
Raha väärtuse langus ja kuriteod juudi rahva vastu	182
Saja-aastane sõda	183
Jeanne d'Archi roll saja-aastases sõjas	184
27. Inglismaa	186
Normandia William murrab anglosakside võimu	186
Inglismaa riigi ülesehitamine	188
„Magna Charta Libertatum“ ja Inglise parlamendi kujunemine	190
Fotod ja illustratsioonid	192

1. Sissejuhatus keskaega

romantism – kultuuriline
liikumine 18. sajandi
lõpust 19. sajandi
keskpaigani

Aadlikud ja rüütlid
(15. saj käsikiri)

õistel *keskaeg* on tänapäeva inimeste jaoks tihti mitu tähendust. Räägitakse näiteks pimedast keskajast või kui midagi on vanamoeline või ajast ja arust, siis öeldakse selle kohta, et see on nagu keskaegne. Ent keskaeg oli siiski paljude uuenduste ja teadussaavutuste ajastu ning need uuendused mõjutavad meie elu tänapäevani. Samuti räägitakse sellest perioodist kui rüütlite ja aadlike ajastust, kuid nende kõrval mängisid tähtsat rolli vaimulikud, kaupmehed ja talupojad.

Isegi kui keskajal võib olla mõnikord tagurlik maine, armastatakse seda ajastut ka ilustada. See komme on pärit 19. sajandist, kui romantismi ajastul* hakati hindama keskaja arhitektuuri ja pärandit. Tänapäeval võime leida keskaja maailmanägemuse väärtustamist ulmekirjanduses, kus sageli tegutsevad üleloomulikud olendid, kellesse ka keskaja inimesed uskusid.

Keskaja mõistest

Keskaeg hõlmab lausa tuhandet aastat ehk pea kümmet sajandit, mis on väga pikk ja muutusterohke aeg. Keskaja alguseks peetakse viimase Lääne-Rooma keisri kukutamist 476. aastal, ent see aastaarv on kokkuleppeline. Pigem on tege-

mist sündmusega, mis mõjutas edasist ajalugu niivõrd, et seda võib pidada uue ajastu alguseks. Oluline on mõista, et üks kindel daatum üksi ei muuda veel ajaloo kulgu, vaid algatab sündmusteahela, mis viib lõpuks välja millegi uueni. Nii mõjutas ka Lääne-Rooma keisri kukutamine edasist ajaloo kulgu, sest keisrivõim ja keisririik lagunes, luues uued võimalused järeltulevatele põlvedele.

Keskaja mõiste ise pärineb aga hoopis renessansiajastust*, kui Itaalia õpetlased* selle kasutusele võtsid. Renessansiaja inimeste jaoks oli keskajal negatiivne tähendus, sest see lahutas neid antiikajast, mida nad eeskujuks võtsid. Keskajale heideti ette vaimset piiratust ja rumalust, mida vastandati ideaaliks peetud antiigile. Samal ajal keskajal peeti antiikaega paganlikuks, kristluse-eelseks* ajajärguks, mil veel ei olnud mõistetud Jeesus Kristuse õpetust.

Keskaeg algab ja lõpeb eri maades kokkuleppeliselt erineval ajal. Kui Lääne-Euroopa jaoks algas keskaeg Rooma keisri kukutamise järel, siis Eestis peetakse keskaja alguseks ristisõdu 13. sajandil, mida mujal

Euroopas peetakse aga keskaja kõrgajaks. Eestisse jõudis kristlus 13. sajandil Saksa ja Taani ristirüütlite* kaudu, kes vallutasid maa ning ristiusustasid elanikkonna. Eesti ja Läti alad kuulusid toona Vana-Liivimaa koosseisu. Vana-Liivimaa ei olnud ühtse keskvoimuga riik, vaid siin võitlesid võimu pärast mitmed jõud, nagu piiskopid* ja Saksa ordu. See riiklik moodustus hävines Vene-Liivimaa sõjas, mistõttu 16. sajandi keskpaika peetaksegi siin keskaja lõpuks. Täpsemalt tuleb ristisõdadest juttu õpiku teises osas.

renessanss –

(it 'taassünd') ajajärk pärast kõrgkeskaega, kui väärtustati antiikaja kultuuri. Kestis umbes 14.–16. sajandini
õpetlane – teadlane, uurija, mingi ala spetsialist

Renessansiajastu ühe tuntuma kunstniku Sandro Botticelli teos „Pallas ja kentaur” (1482), mille teema tuleb antiikajast, Kreeka mütoloogiast

kristlus ehk ristiusk – usk ühte jumalasse ja tema poega Jeesus Kristusesse
ristirüütlid – rüütlid, kes olid andnud tötuse pidada sõda uskmata ja kõigi kristliku kiriku vaenlaste vastu
piiskop – ülemvaimulik, piiskopkonna koguduste ülevaataja
Saksa ordu – üks kindla põhikirjaga vaimulikest rüütlordudest

**Tallinna kaupmehed
ajast, mil Kolumbus
ookeani ületas
(Püha Lucia legendi
meistri Maarja
retaabel, 15. saj)**

**Lutheri teesid –
95 väidet, millega Luther
kritiseeris toleaegset
katoliku kirikut
luterlus – kristlik
usutunnistus, mis on
alguse saanud Martin
Lutheri tegevusest refor-
matsiooni algatajana**

Samamoodi nagu keskaja algus on kokkuleppeline, ei ole ühe-
sugust arvamust keskaja lõpu kohta. Üks levinumaid tähiseid, mil-
lega seostatakse keskaja lõppu, on trükikunsti leiutamine umbes
1450. aastal, sest siis hakkas kiiresti levima trükitud kirjasõna ja
selle kaudu uued ideed. Teiseks tähiseks peetakse Konstantinoopoli
(tänapäeva Istanbul) vallutamist türklaste poolt 1453. aastal. Araab-
laste kaudu jõudis antiikkultuur Euroopasse ja selle mõjul kujunes uus
mõttelaad. Üheks kõige popolaarsemaks keskaja lõppu tähistavaks
aastarvuks peetakse 1492. aastat, kui Christoph Kolumbus jõu-
dis Ameerikasse, sest teadmised uuest kontinendist muutsid maa-
ilma igaveseks. Praegu on Ameerika Ühendriigid üks võimsamaid
maailma riike, kuid sellel maal on olnud väga traagiline ajalugu
näiteks mustanahaliste või pärismaalastest indiaanlaste jaoks.
Väga oluliseks keskaja lõpudaatumiks võib pidada ka reformat-
siooni algust 1517. aastal, mil Martin Luther avaldas
oma teesid*. Reformatsiooni algus oli oluline ka Eesti jaoks,
sest tänapäevalgi on meie kristlaste seas rohkelt luterlasi*.

Praeguseni on säilinud nii keskaegseid ehitisi, eriti
Tallinnas, kui ka põnevaid esemeid, mis asuvad muuseumides
üle Eesti. Keskajast pärit materiaalne kultuur on muinsuskaitse
all, seda ei tohi hävitada, kahjustada ega ilma loata muuta.
Materiaalne kultuur hõlmab nii ehitisi kui ka esemeid. Näiteks on
väga väärtuslikud keskaegsed kunstiteosed, mis annavad meile
palju teavet keskaja inimeste kohta. Keskaegset kunsti tullakse
Tallinna Niguliste kirikusse ja muuseumisse vaatama üle terve
maailma. Seetõttu ongi oluline teada ja tunda just Eesti keskaeg-
seid ehitisi, esemeid ja kunstiteoseid. Kõik need jutustavad meile
oma loo keskajast: omanikest, valmistamisloost ja kasutamisest.
Sealhulgas annavad need aimu keskaegse inimese maailmapildist,
tema eelistustest, maitsest, väärtustest ja uskumustest.

476 varakeskaeg 10. saj

400

500

6. saj

600

7. saj

700

8. saj

800

9. saj

900

10. saj

1000

1. Kas arvamus keskaja kohta on olnud ühene või arvatakse sellest erineval viisil?
2. Kuidas kujutled sina keskaega?
3. Milline on keskaja kui mõiste päritolu? Kui pika perioodiga on tegemist?
4. Milliseid sündmusi peetakse keskaja alguseks, milliseid lõpuks?
5. Arutle, mil moel võiksid ehitised ja esemed kõneleda meile kesk-aegsetest inimestest.
6. Kas oled raamatute või filmide kaudu keskajaga kokku puutunud? Milline on nende kaudu avanev pilt keskajast?

Keskaja perioodid

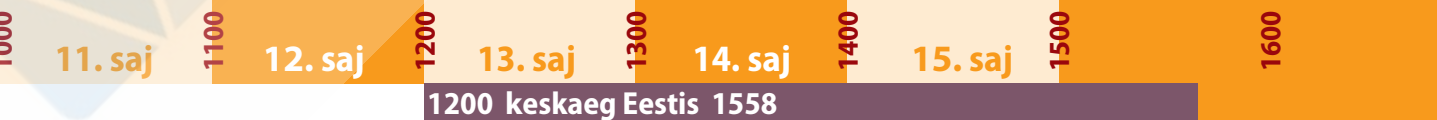
Magu öeldud, on keskaja algus ja lõpp kokkuleppelised. Eri maades on keskaja algus- ja lõpuaeg samuti erinevad. Lääne- ja Lõuna-Euroopas jagatakse see veel omakorda kolmeks perioodiks: vara-, kõrg- ja hiliskeskajaks.

Varakeskaeg (5.–10. sajand)

Därast Lääne-Rooma keisri kukutamist järgnes suur segaduste ajastu. Tegemist oli ühe ulatuslikuma rahvaste rändamise ajaga, millega paratamatult käisid kaasas ka tõsised majanduslikud ning kultuurilised probleemid. Teed lagunesid, linnades katkes kaubandus, haridus käis alla, kuritegevus kasvas ning paljud oskused kadusid. Ent samal ajal hakkasid aeglaselt kujunema ka uued riigid, millest hiljem said meile tuntud Saksamaa, Prantsusmaa ja Itaalia. Euroopas sai ristiusk rahvaid ühendavaks usuks.

11. saj kõrgkeskaeg 10. saj

14. saj hiliskeskaeg 1492

Euroopa varakeskajal

Kõrgkeskaeg (11.–13. sajand)

Därast segaduste ajastut, kui saabus rahulikum ja stabiilsem periood, hakkasid kaubandus, kultuur ja haridus uuesti arenema. Rahvaarv kasvas, rajati linnu, tegeleti kaubandusega. Sellel ajal kujunes välja keskajale omane läänikord ning rüütlikultuur, mille kaudu seda ajaperioodi tihtipeale tuntakse. Samuti muutus katoliku kirik* üha olulisemaks. Rajati kirikuid, kloostreid ning ülikoole, loodi palju väärtuslikke kunsti- ja kirjandusteoseid.

Kõrgkeskajal toimusid ristsõjad, mis jõudsid ka Eestimaale. Just siis vallutasid ristirüütlid tänapäeva Läti- ja Eestimaa. Lääne-Euroopa mõistes ristiti siis nende piirkondade paganlikud asukad. Keskaja alguseks Eestis peetaksegi 13. sajandi esimest poolt.

**katoliku kirik – alguses
nimetati nii kogu
kristlikku kirikut
Euroopas, hiljem
lõi osa usuvoole
lahku**

Euroopa kõrgkeskajal

Hiliskeskaeg (14.–15. sajand)

iliskeskaega mõjutasid kõige rohkem katkuepideemiad ja näljahädad, mille tagajärjel vähenes rahvastik. Samal ajal toimusid ka laastavad sõjad. Näljahädades oli süüdi kliima jähnenemine. Näiteks kui kõrgkeskajal sai ka Inglismaal viinamarju kasvatada, siis hiliskeskajal ikaldus saak ning nõnda järgnesid puudusekannatamine ja näljahädad. Peale selle laastas linnu mustaks surmaks nimetatud katkutõbi. Sellest hoolimata on hiliskeskaeg siiski väga suurte kultuurisaavutuste, kaubanduse arengu ja maade tundma õppimise ajastu. Maailm avardus nii otseses kui ka kaudses mõttes ja mõjutas inimkonna ajalugu kuni tänapäevani. Renessansiajastu kunst ja teadus mõjutavad meie arusaamu ilust ja kultuurist siiani.

1. Kuidas keskaeg jaguneb? Mis on olnud neile perioodidele iseloomulik?
2. Miks ei saa keskaja piire kindlalt määrata?

2. Kordamine

Rooma riigi langus ja kristliku Euroopa sünd

Keiser Marcus Aurelius tõrjus pidevalt germaanlaste rünnakuid ning ta viibis pikalt sõjakäikudel. Samal ajal oli ta tuntud kui õiglane ja tark valitseja

Marcus Aureliuse ja tema abikaasa Faustina büstid

6. klassi ajalootunnid keskendusid Rooma riigi ajaloole, mis mõjutas ka keskaega ja hilisemaid perioode. Paljud mõisted, mida tänapäevalgi kasutame iga päev, on pärit antiikajast. Näiteks räägitakse tänapäeva poliitika ja riigikorralduse puhul mõistetest *vabariik* ja *demokraatia*. 6. sajandil eKr sai ka Rooma riik alguse kui vabariik, millel oli demokraatia tunnuseid, kuid põhiolemuselt oli tegemist siiski aristokraatiaga. Aegamööda Rooma vabariigi valitsusala laienes vallutatud alade arvelt, hõlmates lõpuks kogu Vahemere piirkonda. Rooma vabariik langes aga pärast sisevastuolusid ning kehtestati keisririik. Rooma keisririigi algusperioodi võib pidada rahulikuks ajajärguks. Siiski ei kestnud rahuaeg kaua ning algasid kodusõjad, mis lõhestasidki riigi.

Rooma riigi langus

Rooma keisririik jagunes pärast keiser Theodosiuse surma 395. aastal Lääne- ja Ida-Roomaks. Esimese pealinn oli Rooma, teise oma Konstantinoopol. Mõlema riigi edasise käekäigu määrasid ära germaanlaste rünnakud. Ida-Rooma püsis kauem kui Lääne-Rooma. Lääne-Rooma viimane keiser kukutati 476. aastal, seda sündmust peetaksegi